

Kəlağayılar

Azərbaycan xalqının mədəni tarixini yaşadan sənətkarlıq nümunələrindən biri kimi UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilib

Xalqımızın qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik olmasını təsdiq edən müxtəlif sənətkarlıq nümunələri var. Onlardan biri də qadınların baş örtüyü kimi tanınan və dünya xalqlarının diqqətini cəlb edən kəlağayılardır. Bu qədim xalq sənəti nümunələrinin zaman keçdikcə daha çox sevilməsi və ən qiymətli hədiyyəyə çevrilməsi də məhz "qocaldıqca" "cavanlaşması"ndan irəli gəlir.

Kəlağayının toxunması - ərsəyə gəlməsi müxtəlif, mürəkkəb texniki və texnoloji proseslərə, əsasən də əl əməyinə əsaslanıb. Zaman-zaman kəlağayılar da xalçalar kimi, yalnız ustad sənətkarların incə, zərif özündən sığal taparaq göz oxşayıblar. Xalçaçılardan fərqli olaraq, kəlağayı toxuyanların az olması da bu sənətin özünəməxsusluğundan irəli gəlir. Hər qız-gəlin istəse, xalça toxumağı öyrəne bilər, lakin kəlağayını yox.

Kəlağayıçılığı bu baxımdan irsi sənətkarlıq da adlandırılaraq deyilir. Kəlağayı istehsalında müxtəlif rəng cövhərlərindən və bitki növlərindən - sumaq, zirinc, narınc, cır alma, zəfəran, qarağat və başqa bitkilərdən istifadə edilir.

Kəlağayılara respublikamızın qərb bölgəsində "qarqat" da deyilir. Onun istehsalı ölkəmizdə qədimdən məlumdur. Vaxtilə Təbriz, Gəncə, Şamaxı, Şəki, Naxçıvan şəhərlərində, İsmayıllı rayonunun Basqal qəsəbəsində yüksək keyfiyyətli kəlağayılar hazırlanıb. Neçə-neçə xalq sənətinin təşəkkül tapdığı, formalaşdığı Naxçıvan torpağında kəlağayılara xüsusi hörmət, ehtiram bəslənib.

Mənbələrin məlumatına görə, hələ orta əsrlərdən Gəncə və Basqal kəlağayılar xarici ölkələrə də ixrac olunub. Umumiyyətlə, orta əsrlərdə Şirvanın böyük toxuculuq və sənətkarlıq mərkəzlərindən biri kimi tanınan Basqalda əhalinin ekseriyyəti əsasən ipək toxuculuğu ilə məşğul olub. Burada müxtəlif növü kəlağayılar toxunmuş. 1862-ci ildə Azərbaycan ilk dəfə olaraq Londonda keçirilən ümumdünya sərgisində iştirak edib ki, o zaman basqallı toxucu Nəsir Abdüləziz oğlu nümayiş etdirdiyi nəfis kəlağayı və zərif qanovuz parçaya görə gümüş medal və xüsusi diplomla mükafatlandırılıb.

Basqalda kəlağayılara bəzək vurmaq üçün istifadə edilən ornamental taxta qəliblər əsasən qoz və palıd ağaclarından hazırlanırdı. Basqallı Hacı Həmid Talib oğlunun, Kərbəlliyi Abdülxəlil Əşrəf oğlunun, həmçinin toxucu Əlabbas Cəbrayıl oğlunun adları XIX əsrdə yaşayış yaratmış bəzək-vuran sənətkarların sırasında çəkilib. XVII əsrdən dünya bazarlarında xüsusi dəyər qazanan Basqal kəlağayıları Qafqaza səfər edən səyyahların da sefərnamələrində yer alıblar. 1862-ci ildə Azərbaycanda olmuş rus səyyahı P.Paşino "Kafkazskiy vestnik" qəzetində yazırdı ki, ucqar Basqal əyalətində kустar üsulla toxunan parçalar, o cümlədən kəlağayılar öz bədii xüsusiyyətlərinə görə heç də dövrün toxuculuq sənayesi nümunələri səviyyəsindən geri qalmırdı.

Kəlağayılar tarixən naz-qəmzəli, şux yerli Azərbaycan xanımlarının bənzərsiz gözəlliyinə xüsusi bir sırr da qatıb. Bu kəlağayılarda şairlərin, aşıqların fəxrli tərənnüm etdikləri utancaq və ürkək baxışlar, işvəkar təbəssümlər, qadın simasının gözəllik cizgileri gizlənib.

Uşaqlıq və gənclik illərindən kəlağayı bağladığını, onu heç zaman "yaпон şalı"na deyişməyəcəyini deyən, ömrünün 90-cı yaşını haqlayan Kəlik Məhərrəm qızı Əliyeva yaddaşında qalanları söyləyir: "Yaşlı qadınlar - qarılar kəlağayını çalma, yaxud dinge bağlayar, gəlinlər, qızlar isə örpək kimi istifadə edirdilər. Qadınlar yas mərasimində qara, toyda isə əlvan naxışlı kəlağayılar örtərdilər. Gəlin gətirilərkən onun başına ağ örpək örtmək, arabasının qabağına, ya da mindirildiyi atın boynuna soğanı, narıncı, zoğalı kəlağayılar bağlamaq milli adətlərimizdən idi. Niyyət baş tutduqda məscidlərə, ziyarətqahlara kəlağayı aparmaq, kasıblara, şikəstlərə pay vermək kimi adətlərimiz də var idi".

Nənəlik missiyası daşıyan, gəlinlik yaşlarından milli geyimlərimizə və kəlağayı örtmək həvəsi ilə tanınan Qüdrət xanım Kazımova isə belə deyir: "Gəlinlər ağ, gənc qızlar soğanı, ortayaşlı qadınlar zoğalı və innabi, ahil və ağbırəqələr üçün isə tündrəngli kəlağayılar münasib sayılıb".

Basma naxış üsulu ilə naxışlanan Şərq motiviylı haşiyəli kəlağayılar ölkəmizin sərhədlərindən kənar da belə şöhrət qazanıb. Şəki və Basqal kəlağayıları arasında "Şah buta", "Səya buta", "Xirdə buta" çeşnilərindən daha çox istifadə olunub. "Heyratı", "Soğanı", "İstiotu", "Albuxarı", "Abi", "Yeleni" adlı əlvan kəlağayılar böyük şöhrət qazanıb. Bu ipək məhsulları yerli sakinlərin, qonaqların və ölkəmizə gələn turistlərin zövqünü bu gün də oxşamaqdadır. Bu sənət nümunələri yerli və beynəlxalq sərgi-satış yarmarkalarının

da nümayiş etdirildikcə onlara marağ gündən-gündə artır".

Ölkəmizdə bu gün kəlağayı toxuculuğu ilə məşğul olan sülalələr təəssüf ki, çox deyil. Şəki şəhərində Şamilovlar nəslini bu sənətin mahir ustası hesab edilir. El arasında tanınmış və mərhum Şövkətziya Şamilov nəslinin odqoruyanları ata-baba sənətlərini uğurla davam etdirirlər. Oğlu Əmiraslanla nəvəsi Rəşadın xüsusi zövqlə toxuduğu kəlağayılar əl-əl gəzir, axtarırlar və ən layiqli qonaqlara hədiyyə edilir.

Respublikamızın tarixi ərazilərində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı eramızdan əvvəl III minilliyə aid tunc iynə və bizlərin aşkarlanması onun qədim sakinlərinin özlərinə paltar tikmək bacarıqlarını sübut edirdi. Qazıntılar zamanı ipək parçalardan hazırlanan geyim qalıqları arasında kəlağayılardan da olması onun Azərbaycan xalqına məxsusluğuna ən tutarlı nümunədir. Buna əsaslanıb söyləyini ki, ipək məhsullarından hazırlanan qadın baş örtüyü - kəlağayı qədim Azərbaycan xalqının geyim etnologiyasının bir hissəsidir.

Tarixçi-araşdırmaçı, etnoqraf Mais Cəfərov apardıdığı tədqiqatlara əsaslanaraq bildirir ki, kəlağayının orta əsrlərdə üzərinə buta formasında naxışlar vurulub. Bu da istehsalçının möhür rəlini oynayıb: "Bu möhürlər istehsalçı tərəfindən sağ qolunu yumruq halında təbii boyaya saldıqdan sonra kəlağayının üstünə vurulmuş. Həmin yumruq izindən kəlağayının hansı ustaya məxsus olduğunu bilinişmiş. Yumruqla vurulan buta zaman keçdikcə formalaşaraq təkmilləşdirilib və ənənə halını alıb. Erken orta əsrlərin rəsm əsərlərindən üzərinə buta forması olan kəlağayılar qadınların baş örtüyü kimi Azərbaycan xalqına məxsus geyimlər arasında xüsusi seçilib".

Qadınların müasir kəlağayılara bənzər baş örtüyündən istifadəsi eramızdan əvvəl V-VI əsrlərdə İran şahı I

Daranın zamanında saray qadınları arasında geniş yayıldığı barədə mənbələrdə əsaslı dəlillər az deyil. Bu səbəbdən Azərbaycanın mədəni mədəniyyət nümunələrini islamın Azərbaycanda sosial aspektləri ilə əlaqələndirmək qətiyyətlə yolverilməzdir.

Heydər Əliyev Fondunun çoxşaxəli fəaliyyəti nəticəsində kəlağayı sənətinin də Azərbaycan xalqının milli-mədəni dəyərlər sistemində və adət-ənənələrində ən mühüm mədəniyyət nümunəsi olduğu beynəlxalq səviyyədə öz təsdiqini tapdı. Belə ki, UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin noyabrın 26-da keçirilən iclasında Azərbaycan kəlağayı sənəti "Kəlağayı simvolizmi və ənənəvi sənəti" adı ilə UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprerentativ Siyahısına daxil edildi.

Milli Məclisin Mədəniyyət məsələləri komitəsinin sədri Nizami Cəfərovun fikrincə, Azərbaycan dövləti qeyri-maddi mədəni irsin qorunması istiqamətində beynəlxalq arenada məqsədyönlü siyasət aparır: "Bu, Azərbaycan xalqı üçün böyük uğurdur. Təbii ki, burada Heydər Əliyev Fondunun xidmətləri də danılmazdır. Heydər Əliyev Fondu, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycanın UNESCO yanında daimi nümayəndəliyi, UNESCO üzrə Azərbaycan Respublikası Milli Komissiyasının birgə heyətə keçirdikləri çoxşaxəli fəaliyyət nəticəsində komitə kəlağayı sənətinin Azərbaycan xalqının milli-mədəni dəyərlər sistemində və adət-ənənələrində ən mühüm mədəniyyət nümunəsi olduğu beynəlxalq səviyyədə təsdiqlədi".

Bu gün Azərbaycan xalqı öz qeyri-maddi və mədəni dəyərlərinə, mədəniyyət nümunələrinə sahib çıxır. Belə olmasa, tarixən Azərbaycana qarşı ərazi iddiasında olan mənfur ermənilər dünya ictimaiyyəti qarşısında qeyri-maddi mədəni sənət nümunələrimizə və milli-mədəni dəyərlərimizə, o cümlədən kəlağayılarımıza da göz dikə bilərlər. Bütün tarixi faktlar kəlağayının Azərbaycanlılara məxsus olmasını təsdiqləse də, ermənilər özgenin malına sahib çıxmaqda daim maraqlı olublar, özlərində elmadığı üçün. UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin noyabrın 26-da keçirilən iclasında Azərbaycan kəlağayı sənəti "Kəlağayı simvolizmi və ənənəvi sənəti" adı ilə UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprerentativ Siyahısına daxil edilməsi ilə bağlı qəbul etdiyi qərar ermənilərin bu mənfur niyyətlərini gözündə qoydu, desək, daha doğru olardı. Gah tariximizə, gah mədəniyyətimizə, gah etnoqrafiyamıza, eləcə də ərazilərimizə göz dikən ermənilər onları saxtalaşdırmağa çalışsalar belə, xalqımızın maddi-mədəni sərvətlərindən sayılan geyimlərimizi, o cümlədən baş örtüyü olan kəlağayılarımızı "özələşdirə" bilməzlər. Ən azı, ona görə ki, kəlağayılar bizim xanımımızın gözəllik simvolu sayılan simalarına daha çox yaraşır.

Məhəmməd NƏRİMANOĞLU,
Ağaali MƏMMƏDOV (foto),
"Azərbaycan"